

Дячкова Т. В.*

**ПРО ДЕЯКІ УМОВИ ВИХОВАННЯ В ПРИЙОМНИХ СІМ'ЯХ
ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОЇ
ОПІКИ**

У статті розглядаються мета й умови організації прийомної сім'ї, вимоги і характеристика діяльності прийомних батьків, особливості застосування методів заохочення й покарання у вихованні дітей-сирит і дітей, позбавлених батьківської опіки.

Слово «сирота» в переважній більшості нормально вихованих людей викликає співчуття, смуток, жаль за долю дітей, які залишились без батьків. Причин сирітства завжди було немало.

Люди вмирають від хвороб, які і досі не виліковуються (рак, гемофілія тощо), гинуть під час аварій на виробництвах, шахтах, транспорті через порушення техніки безпеки, у природних та техногенних катастрофах.

Тяжке горе приносять не лише війни між державами, але й п'яні бійки, всілякі розбірки, зловживання алкоголю, наркотиків, коли батьки забувають про сім'ю, власних дітей, які часто стають сиротами при живих батьках.

Нелегким було життя сирит, які потрапляли в сім'ї родичів, чи заможних чужих людей. Письменники всіх народів неодноразово описували долю дітей-сирит (Ваня Жуков у А. П. Чехова, Катюша Маслова у Л. М. Толстого та ін.)

Держава будувала будинки для дітей-сирит, школи-інтернати, але і тут сирит часто скривджували і керівники цих закладів, і вихователі.

І завжди тривали пошуки шляхів полегшити участь дітей-сирит і дітей, позбавлених батьківського піклування. Одним із таких шляхів є виховання дітей у прийомних сім'ях.

Конвенція ООН про права дитини закріпила за кожною дитиною право жити і виховуватися в сім'ї. В Україні прийняте Положення про прийомну сім'ю – нормативно-правовий акт, відповідно до якого створюються прийомні сім'ї [1].

Прийомна сім'я – це сім'я або самотня особа, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сирит, чи дітей, позбавлених батьківського піклування. Прийомні діти влаштовуються в сім'ю до досягнення вісімнадцятирічного віку, або до закінчення навчання у професійно-технічних чи вищих закладах, але не пізніше досягнення ними 23-річного віку.

Прийомна сім'я має такі обов'язки:

– дитина, яка виховується в такій сім'ї, не позбавляється статусу дитини сироти, або дитини, позбавленої батьківського піклування. За нею зберігається право на аліменти, пенсію, інші

* © Дячкова Т. В.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

соціальні виплати, а також право на відшкодування у зв'язку з утратою годувальника, що вона мала до влаштування в прийомну сім'ю;

– прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, окрім випадків, коли це може завдавати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню;

– кандидати у прийомні батьки обов'язково проходять курс навчання, розрахований на формування в них розуміння проблем, пов'язаних з особливостями дітей, які за різних життєвих обставин утратили батьків;

– прийомні батьки у розв'язанні проблем прийомної дитини співпрацюють із соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід прийомної сім'ї;

– прийомна сім'я створюється на підставі рішення міського органу виконавчої влади. Між прийомними батьками та органом, який приймає рішення про створення прийомної сім'ї, укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї на спільне проживання і виховання, який визначає права та обов'язки обох сторін;

– утримання прийомної дитини в сім'ї фінансується державою. Одному з прийомних батьків виплачується два прожиткових мінімуми на утримання, виховання, навчання, лікування, харчування дитини та грошове забезпечення в розмірі 35 % від загальної суми виплат на дітей за виконання обов'язків прийомних батьків;

– під час оформлення прийомної сім'ї на влаштування до неї дитини сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, необхідна згода всіх повнолітніх членів родини, які проживають разом. У свою чергу прийомні батьки мають ураховувати згоду не лише дорослих, які досягли повноліття;

– на влаштування до прийомної сім'ї потрібна згода дитини, якщо вона досягла віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її влаштування до прийомної сім'ї з'ясовується службовою особою закладу, у якому вона перебуває, у присутності прийомних батьків і представників органів опіки та піклування, про що складається відповідний документ [2].

Проблеми прийомних сімей характеризуються особливістю соціуму, у якому формується сім'я, специфічними особливостями дітей, які приймаються в сім'ю після проживання в будинку дитини і, насамперед, характером самого батьківства в повній сім'ї.

Батьківство – усвідомлення духовної єдності з партнером стосовно своїх дітей, що являє собою інтегральне психологічне утворення особистості, яке включає сукупність таких компонентів як: ціннісні орієнтації батьків, батьківські установки та очікування, батьківська почуття, батьківські позиції, батьківське ставлення, батьківська відповідальність, стиль сімейного виховання.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Формування батьківства в рамках родинної системи виховання вимагає два напрями:

1. Формування батьківства як засобу виховання дитини з опорою на педагогічний потенціал сім'ї.
2. Формування батьківства в аспекті соціалізації дитини: передачі родинного досвіду, уявлень про родинні ролі, подружні та батьківські функції.

Реалізація цих напрямків у формуванні батьківства є основою для досягнення цілей виховання в прийомній сім'ї.

Існує проблема з вибором прийомних батьків для успішного виховання дітей-сиріт в прийомній сім'ї. Як правило, це повинні бути люди, які піклуються один про одного, за своїх близьких і розуміють свою відповідальність за долю чужих дітей і бажають створити такі умови в прийомній сім'ї, щоб виховати достойних громадян з дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомними батьками найчастіше стають подружжя, яке має своїх дітей. Тому прийомні діти з перших хвилин життя в прийомній сім'ї на прикладі прийомних батьків та їх дітей вчаться будувати свої відносини як з дорослими, так і з іншими дітьми. Вони зразу відчують сімейне тепло і затишок. А для нещасної дитини-сироти надзвичайно важливо мати близьких, яких вона може називати мамою і татом, братом і сестрою.

Дитині необхідно чути таке звернення до себе, як «синку» і «донечка». При такому зверненні і прояві інших ознак уваги і любові замерзла від негоди життя душа дитини наповнюється теплом і ніжністю, що так важливо для її фізичного і душевного здоров'я, на все життя.

Отже, необхідно ретельно підбирати прийомних батьків, добре вихованих і чуйних.

Прийомні батьки мусять бути людьми тактовними, що допоможе їм врегулювати відносини між членами прийомної сім'ї. Такт базується на принципі гуманізму. Тактовна поведінка потребує, щоб в найбільш складних і супечливих ситуаціях зберігалась повага до людини.

Бути тактовним – це моральна вимога до кожної людини, особливо при спілкуванні з особистістю, яка розвивається. Педагогічний такт – необхідна професіональна якість вихователя. Не всі прийомні батьки є вчителями за фахом, але що таке педагогічний такт знають із власного досвіду.

Якщо прийомні батьки вже погодилися учити життю і виховувати дітей-сиріт, то педагогічний такт має стати стійкою характеристикою спілкування, бо саме педагогічний такт може запобігти багатьом негативним, іноді непередбачуваним, проявам поведінки вихованців.

Головною рисою тактовності батьків має бути почуття міри. Наприклад: вимоги і побажання батьків мусять бути короткими, змістовними і не голосними. Якщо вимоги проголошуються довго, натякаючи на те, що в дитини не вистачає розуму зро-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

зуміти, чого бажать батьки, то дитина іноді зауважує: «Досить! Я вже зрозумів.»

Голосна промова теж принижує дитину, яка, не витримавши, зауважує: «Тихіше можна? Я не глухий.» Таке спілкування викликає образу дитини і не досягає, як правило, своєї мети.

Батьки повинні з повагою, доброзичливістю і чуйністю ставитись до дитини, що неодмінно виховує почуття вдячності до батьків, створює добрі взаємини у прийомній сім'ї і сприяє моральному вихованню дитини.

Такі взаємини підвищують авторитет прийомних батьків в очах дитини-сироти. Адже ефективність виховної діяльності в прийомній сім'ї тісно пов'язана з особистим прикладом батьків, їхнім авторитетом.

Вивченням педагогічних основ батьківського авторитету багато займався вчений-педагог А. С. Макаренко. Він писав: «Дехто думає, що авторитет дається від природи, що це особливий талант, якщо таланту немає, то залишається заздрити тим, у кого він є». Він вважав це великою помилкою, бо авторитет можна створити в кожній сім'ї. Про дійсний авторитет батьків А. С. Макаренко казав: «...дійсний батьківський авторитет полягає в тому, що батьківську вашу справу ви повинні виконувати якнайкраще, і в цьому коріння вашого авторитету».

Батьківський авторитет, побудований на правильній моральній основі – це для дитини джерело впевненості.

Аналізуючи проблему батьківського авторитету, А. С. Макаренко розглядав його за таким змістом:

- авторитет знання батьками своїх дітей;
- авторитет допомоги своїм дітям;
- авторитет відповідальності батьків за виховання дитини.

Розглянемо по порядку:

1. Перш за все батьки повинні знати, чим живе і цікавиться дитина, що любить, чого не любить, і чого хоче і чого не хоче ваша дитина. Ви повинні знати, з ким вона товаришує, у які ігри і з ким грає, що читає, як сприймає прочитане; коли дитина вчиться в школі, вам повинно бути відомо, як вона ставиться до школи, до вчителів, які в неї труднощі, як поводить себе в класі.

Це все ви повинні знати завжди, з наймолодшого віку дитини. Ви не повинні несподівано узнавати про різні недоречності і конфлікти, ви повинні їх передбачати і попереджати. Із самого початку ви повинні так поставити справу, щоб діти самі розповідали про свої справи, щоб їм хотілось вам розповісти, щоб вони були зацікавлені у вашому знанні. Це не потребує багато часу. Для цього потрібна тільки увага до дітей, до їх життя. Діти це обов'язково помітять, бо діти поважають батьків за їх знання.

2. Авторитет знання обов'язково приведе до авторитету допомоги. Можливо, дитина не попросить допомоги, бо не знає, як це зробити, ви самі повинні прийти на допомогу. Батьківська

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

допомога не повинна бути нав'язливою, набридлою, утомливою. У деяких випадках можна дозволити дитині самостійно вибратись із труднощів, щоб вона самостійно навчилася і звикла їх долати. Але не можна бути осторонь, коли дитина заплутається і наробить помилок.

3. Ні в якому випадку дитина не повинна знати, що ваше керівництво сім'єю і нею самою є вашою втіхою, задоволенням і розвагою. Дитина мусить знати, що ви відповідаєте не тільки за себе, а і за неї перед суспільством. Не треба боятись відкрито і твердо сказати сину або доньці, що вона виховується, що їм потрібно ще вирости хорошими громадянами і хорошими людьми, що батьки відповідають за досягнення цієї мети і не бояться цієї відповідальності. У деяких випадках має бути виражена не тільки відповідальність, але й вимога в найбільш суворій формі, не викликаючи заперечень. Така вимога може бути доречною тільки в тому випадку, коли авторитет відповідальності вже визрів в уявленні дитини.

У «Книзі для батьків» А. С. Макаренка крім цих порад наводив приклади негативного авторитету, про які батьки повинні знати, щоб не застосовувати у своєму вихованні.

Розглянемо їх і ми:

– «авторитет придушення» – який вимагає несвідомого підкорення дітей, залякує їх і в той же час стимулює розвиток в них таких рис як брехливість і жорстокість;

– «авторитет віддалі» – батьки, частіше батько, намагається бути подалі від дітей, розмовляти з ними холодно і зверхньо;

– «авторитет чванства» – батьки всіляко вихваляють свої «виключні здібності», одночасно принижуючи своїх колег чи сусідів;

– «авторитет педантизму» – коли батьки розмовляють з дітьми холодним тоном, кожне своє слово вважають за наказ, карають за найменшу провину;

– «авторитет резонерства» – батьки вдаються до нескінченних повчань, надокучливих розмов;

– «авторитет любові» – поширений вид фальшивого авторитету, пестощі в надмірній кількості, те саме вимагається й від дитини;

– «авторитет доброти» – далеко не розумний вид авторитету, коли батьки в усьому поступаються дітям, готові на різні жертви, або все було добре;

– «авторитет дружби» – батьки дозволяють, щоб діти ставились до них як до товаришів, – однолітків, називали їх по імені;

– «авторитет підкупу» – найбільш аморальний вид авторитету, коли слухняність купується подарунками, обіцянками [3].

Ці поради стануть у нагоді і в прийомній сім'ї, яка являється різновидом різновидового виховного колективу.

Ефективність виховної діяльності в прийомній сім'ї визнача-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

ється низкою загальних педагогічних умов, притаманних сімейному колективу: глибоким і всебічним знанням прийомними батьками своїх дітей, особистим прикладом батьків, їх авторитетом, організацією спільної діяльності, дозвілля, спілкування з дітьми, єдністю вимог членів прийомної сім'ї і школи, оволодінням батьками педагогічними знаннями і культурою.

Виховні колективи – це об'єднання людей які узгоджено діють для досягнення мети.

Колектив прийомної сім'ї складається з прийомних батьків, рідних дітей, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Це різновіковий колектив прийомної сім'ї, яка на меті має виховання дітей сиріт і підготовки їх до суспільного й сімейного життя.

Щоб досягти мети у вихованні прийомних дітей, треба так згуртувати цей невеличкий сімейний колектив, щоб усі були активними учасниками виховного процесу і стали достойними вихованцями, культурними членами суспільства, кваліфікованими трудівниками, гордістю тих колективів, де вони в подальшому будуть вчитися і жити.

А для цього потрібно навчитися спілкуватися спочатку в прийомній сім'ї. Це святий обов'язок прийомних батьків.

Спілкування – в широкому розумінні – це процес взаємодії між людьми, у якому відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, уміннями і навичками, а також результатами діяльності.

У педагогічній науці є таке поняття як педагогічне спілкування – система соціально-психологічної взаємодії між учителем і учнями, спрямована на створення оптимальних умов взаємодії.

За своїм змістом і сферою діяльності воно може бути професійним и непрофесійним.

Професійне педагогічне спілкування забезпечує передання вихованцям людської культури, сприяє формуванню ціннісних орієнтацій, здатність сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі виховання.

Непрофесійне педагогічне спілкування породжує у вихованців страх, невпевненість, небажання думати і діяти самостійно.

Ставлення до вихованців обумовлює успіх організаторської діяльності і визначає загальний стиль спілкування, який може бути авторитарним, ліберальним і демократичним.

Головними формами взаємодії авторитарного вихователя є наказ, вказівка, інструкція, догана.

Ліберальний стиль спілкування виявляється в низькому рівні вимог до вихованця.

Демократичний стиль спілкування ґрунтується на глибокій повазі і довірі до особистості і колективу. Основними способами взаємодії є заохочення, порада, інформування, координація, що розвиває у вихованців впевненість у собі, ініціативність, бажання в колективі захопитись спільною справою і радістю за

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

її успіхи.

Спілкування як процес взаємодії є природним для людини, бо вона здатна успішно розвиватись в суспільстві, тільки спілкуючись з іншими людьми.

Успішне спілкування залежить від знання і дотримання правил, звичаїв, традицій вихованості і ввічливості.

Спілкування вимагає від людини не тільки спеціальної підготовки, а і певного досвіду в організації взаємин в різних сферах життя, з різними учасниками взаємодії.

Прийомні батьки повинні знати, що успішним вважається таке спілкування, коли вдається досягти очікуваного результату.

Щоб досягти успішного виховання дітей-сиріт, які довгий час не отримували батьківської уваги і піклування, крім життєвого досвіду потрібні і знання певних методів виховання, які б допомогли прийомним батькам застосовувати методи, корисні для цих дітей і сімейного колективу в цілому.

Методи, які виконують функції регулювання, коригування, стимулювання діяльності вихованців – це заохочення і покарання.

Заохочення – метод вираження системної позитивної оцінки поведінки і діяльності окремої особистості, чи колективу.

Використовуючи метод заохочення, важливо знати міру: непомірна хвала викликає зазнайство, адже головне у вихованні – дотримуватися справедливості; заохочення потребує особистого підходу, важливо підтримати своєчасно невпевненого в собі вихованця; заохочування здатне змінювати віру в свої сили, викликати у дітей бадьорість, приплив енергії, гарний настрій.

У процесі організації діяльності дітей батьки можуть використовувати такі способи заохочення: схвалення, похвала, подяка, важливе доручення, подарунок, про який дитина давно мріє.

Схвалення, особливо батьків, бажають діти непомітні, які його майже ніколи не відчували. Схвалення наодинці може бути коротким «Молодець!» а хвалити перед колективом слід з роз'ясненням: «Молодець, що використав багато літератури. Усі чули?»

Покарання – метод виховного впливу на особистість, який запобігає або гальмує небажані вчинки, викликає почуття переживання провини і сорому.

Покарання має виховувати в дитини наміри не повторювати скоєного негативного вчинку.

Лише справедливе покарання досягає мети. Покарання, яке принижує гідність дитини, погіршує її поведінку. Застосовувати покарання треба обережно, слід всебічно перевірити факти, довести провину. Справедливе покарання вимагає знання вікових і індивідуальних особливостей дітей.

Незаслужене покарання викликає бажання помститися,

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

зробити щось «на зло» вихователю.

Покаранням може бути словесне зауваження, яке мусить бути тактовним і не викликати образи й обурення вихованця.

Антипедагогічними, недопустими вважають такі покарання, як ляпас, смикання за вуха, штовханина і биття вихованця.

Щоб таких покарань не відбувалось, прийомні батьки повинні знати педагогічні методи виховання і тактовно їх застосовувати.

Покаранням може бути: заборона участі у цікавих спільних з батьками, або з колективом справах – участь у спортивних змаганнях, конкурсах, заняття у технічних, художніх гуртках самодіяльності, екскурсії до історичних споруд і міст, довгоочікуваних зустрічей тощо.

Перебуваючи на педагогічній практиці, ми познайомились з групою підлітків (колишніх сиріт), яких прийомні батьки влаштували на навчання в профтехучилище. Це спілкування дозволило зробити певні висновки.

Ці підлітки з повагою ставляться до тих, хто не глузує з них і кого не дивує їхнє сирітське минуле; вони з гордістю розповідають про прийомні сім'ї, їх прийомних батьків, поважають батька за вміння все робити, а матір за ласку і смачні страви; поважають братів і сестер в прийомній сім'ї, яких люблять як своїх.

Прийомним батькам треба вміти спілкуватись із сиротами – проводячи бесіди, треба вміти слухати і спостерігати за дітьми, звертати увагу на всі деталі їх поведінки і настрою, частіше спілкуватись з з дтьми; спілкуючись, не треба застосовувати багато критичних зауважень, бо втрачається дружелюбність і відвертість у спілкуванні;

Слід бути уважними до позитивних дій і навичок, притаманних сироті особисто, щоб, застосовуючи метод заохочення, поширювати їх цінні навички й уміння.

У бесідах з прийомними батьками ми почули таке: для успішного виховання дітей-сиріт необхідно знати минуле їхнє життя: у яких сім'ях, яких будинках для дітей вони виховувались. Знання минулого дає змогу правильно спланувати майбутнє їх виховання. Але робити це слід тактовно.

Дуже важливо уважно спостерігати за дитиною: чи вміє вона слідкувати за своєю зовнішністю, як одягається і чи може бути охайною, чи виконує правила індивідуальної гігієни. У бесідах з прийомними дітьми батьки мусять узнати їхні мрії, бажання чогось досягти в майбутньому житті, яку професію обрати. Треба виявити задатки, здібності, певні нахили до якоїсь справи, цікавитись успіхами в навчанні, з ким товаришує в школі. Тобто чим більше в прийомній сім'ї знають про дитину, тим успішніше проходить виховання й підготовка дитини-сироти до майбутнього життя в суспільстві і сім'ї.

Зрозуміло, що в прийомних сім'ях виховуються діти-сироти зі складними долями, тому зростає відповідальність прийомних

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

батьків, і виникає проблема з вибором методів виховання. На допомогу приходять педагогічна наука.

Так, К. Д. Ушинський писав: «Ми не говоримо педагогам робіть так, чи інакше, ми говоримо їм: вивчайте закони тих психічних явищ, котрими ви хочете управляти, і робіть, пристосовуючись до тих законів і тих обставин, у яких хочете їх застосувати. Не лише ці обставини незліченно різноманітні, але й самі натури вихованців не схожі одна на одну. Чи можна при такій різноманітності обставин виховання і виховуваних особистостей пропонувати якісь загальні виховні рецепти?» [4].

А. С. Макаренко висловлювався з цього приводу: «Ніякий засіб педагогічний, навіть загальноприйнятий, яким у нас зазвичай вважається і навчання, і пояснення, і бесіда, і громадський вплив, не може бути визнаний завжди абсолютно корисним. Найкращий засіб в деяких випадках обов'язково буде найгіршим» [3].

Таким чином, вибір методів виховання не є довільним актом. Він підпорядкований низці закономірностей, серед яких першочергове значення має мета, зміст, принципи виховання, конкретні завдання й умови їх вирішення, урахування вікових і індивідуальних особливостей вихованців, які мають стати потрібними суспільству людьми, вихованими і розумними.

Вивчаючи умови виховної діяльності прийомних батьків, ми дійшли висновку, що прийомна сім'я може бути педагогічним інструментом, який допоможе подолати таке негативне явище в суспільстві, як сирітство.

Прийомна сім'я потребує постійної уваги і вдосконалення виховного процесу з метою виховання чемних, порядних, працьовитих і освічених людей, підготовлених до успішного життя в суспільстві.

Література:

1. Збірник нормативних актів з питань діяльності закладів і формувань у сфері соціальної підтримки сім'ї, дітей та молоді. – К., 2007.
2. Робота з дитиною у прийомній сім'ї: методичний посібник. – К., 2003.
3. Макаренко А. С. Книга для родителей. – Режим доступа: http://jorigami.ru/PP_corner/Classics/Makarenko/Makarenko_A_Book_for_Parents/Makarenko_A_Book_for_Parents.html
4. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. – Режим доступа: http://www.koob.ru/ushinskiy/works_11_9